

«СЛОВА ПРА ПАХОД ІГАРА» Ў БЕЛАРУСКІХ ПЕРАКЛАДАХ ПАЧАТКУ ХХ СТАГОДДЗЯ

«Слова пра паход Ігара» называюць жамчужынай сусветнай паэзіі. Гэта старажытная паэма з часу сваёй першай публікацыі (1800) выклікае да сябе незгасальную ўвагу і пачуццё захаплення.

Да выдатнага помніка ўсходнеславянскай літаратуры звярталіся многія беларускія паэты і пісьменнікі. У пачатку ХХ стагоддзя (1911 год) М. Багдановіч апублікаваў пераклад ўрыўка «Слова пра паход Ігара» пад назвай «Песня пра князя Ізяслава Полацкага». У 20-я гады ХХ стагоддзя гэты твор перакладалі Я. Купала і М. Гарэцкі.

Я. Купала зрабіў праязічны і вершаваны пераклад «Слова пра паход Ігара». Праязічны пераклад быў скончаны ў Мінску 30 кастрычніка 1919 г. (апублікаваны ў газеце «Беларусь», 11. 11. 1919 г.), вершаваны – у Акопах 5 верасня 1921 г. (апублікаваны ў часопісе «Вольны сцяг», 1921 г. №5-6).

У 1922 годзе ўбачыла свет складзеная М. Гарэцкім «Хрэстаматыя беларускай літаратуры: XI век – 1905 год», дзе было змешчана «Слова пра паход Ігара» ў перакладзе аўтара і старажытнарускі тэкст.

Зварот Я. Купалы і М. Гарэцкага да перакладу «Слова» ў цяжкі для Беларусі час быў сімвалічным. Перакладчыкі шукалі ў творы адказы на многія пытанні, якія іх ў той час хвалявалі. Значны ўплыў аказала і тое, што зместам і праблематыкай «Слова» звязана з гісторыяй беларускай зямлі.

Купалаўскаму вершаванаму перакладу «Слова пра паход Ігара» прысвечана шмат навуковай літаратуры і крытычных артыкулаў. М.Г. Булахаў пра вершаваны купалаўскі пераклад піша: «Янка Купала раскрыў у поўнай меры змест арыгінала, перадаў без скажэння ідэйную задуму аўтара, захаваў аўтарскую абмалёўку герояў» [1, ч. 1, с. 14].

Я. Купала падзяліў свой вершаваны пераклад на дванаццаць самастойных песень, звязаных адной сюжэтнай лініяй. Песні вытрыманы ў розных метрычных інтанацыях.

Вось што пісаў пра свой вершаваны пераклад Я. Купала: «Песня аб паходзе Ігара» напісана старой беларуска-славянскай мовай XII стагоддзя. Друкаваны ніжэй пераклад вершам на сучасную нашу мову зроблены па магчымасці бліжкім да зместу арыгінала. Тлумачэнні да старасвецкіх, а не зусім зразумелых слоў у перакладзе будуць змешчаны ў асобным выданні побач з арыгіналам тэксту і даслоўным перакладам прозай гэтага памятнака» [6, с. 188].

М. Гарэцкі хацеў раскрыць суайчыннікам багацце роднай гісторыі, пазнаёміць чытача са старажытным творам, зрабіць «Слова пра паход Ігара» даступным і зразумелым. Дзеля гэтага ён падаваў паралельна амаль даслоўны пераклад, рабіў у дужках і зносках тлумачэнні.

Звернем увагу на асобныя моманты вершаванага перакладу Я. Купалы і перакладу М. Гарэцкага.

Старажытнарускі тэкст

*...всядемъ, братие, на свои бръзья комони
Да позримъ синего Дону [7, с. 374]*

Пераклад Я. Купалы

*Сядзьма ж, браці,
на быстрыя коні
Ды на Дон сінявокі
паглянем! [5, с. 250].*

Пераклад М. Гарэцкага

Усязем жа, браты, на сваіх шыбкіх коні ды й пабачым сіняга Дону [3, с. 11].

Агульнаславянскі прыметнік «*bъrъzъjъ*», які ўжываўся пры назве коней і сабак, Я. Купала замяніў на «*быстры*». Што ж датычыцца словазлучэння «*синего Дону*», то ў старажытнаруускай мове «*синий*» – значыць ззяючы цёмным бляскам [4, с. 220]. Ён выкарыстоўваўся ў тых выпадках, калі патрэбна было падкрэсліць унутранае зьяненне цёмнага прадмета ці рэчыва. Як пераможная мэта Дон зьяе і вабіць да сябе. Я. Купала выкарыстаў у дадзеным выпадку складанае азначэнне-эпітэт «*Дон сінявокі*».

У прыметніках адзіночнага ліку ў вінавальным склоне М. Гарэцкі ўжывае канчатак *-ага/-яга*. Замест старажытнаруускага «*бръзья*», што характарызуе прадмет, які рухаецца, М. Гарэцкі ўводзіць свой прыметнік, дыялектызм «*шыбкія*». На думку М.Г. Булахава, гэта сінанімічныя прыметнікі, але адрозніваюцца па паходжанні і ўжыванні [1].

Перакладчыцкі талент Я. Купалы выявіўся і пры апісанні бітвы на Нямізе, якую аўтар, пераасэнсоўваючы традыцыйныя вобразы, параўноўвае са жнівом, малацьбой, веяннем і сяўбой.

Старажытнарускі тэкст

*На НемизѢ снопы стелють головами,
молотять чепи харалужными,
на тоѹѢ животъ кладуть,
вѢють душу отъ тѢла. НемизѢ
кровави брезѢ не бологомъ бяхуть
посѢяни, посѢяни костьми рускихъ
сыновъ [7, с. 382]*

Пераклад Я. Купалы

*На Нямізе снапы сцелюць
Галавамі
А малоцяць жа стальнымі
Іх цапамі.
На таку жыццё кладзецца
Неспадзейна,
І душу ад цела веюць
Безнадзейна.
Берагі ў крыві Нямігі
Па калені;
Не дабро на іх пасеяў
Сейбіт жменяй.
А былі яны гусценька
Ў процьмах вузкіх
Там пасеяны касцямі
Сыноў рускіх [5, с. 271].*

Пераклад М. Гарэцкага

На Нямізе снапамі сцелюць галовы, малоцяць цапамі сталёвымі, на таку жыццё кладуць, веюць душу ад цела. Крывавыя Нямізіны берагі ня збожжам былі пасеяны, пасеяны касцямі рускіх сыноў [3, с. 19].

Паэтычнае майстэрства вершаванага перакладу Я. Купалы праяўляецца галоўным чынам у тым, што ў залежнасці ад характару падзей і здарэнняў, паказаных у творы, змяняецца і характар рытмікі верша. Пераклад атрымаўся экспрэсіўным і напружаным. «Толькі, магчыма, крыху выбіваецца з

кантэксту ў ім стылізаванае пад народную творчасць памяншальна-ласкальнае «гусценька» [2, с. 148], – адзначае А.Л. Верабей.

Назоўнік «*НемизЪ*» М. Гарэцкі пераклаў аказіянальным неалагізмам «*Нямізіны*». Сустракаецца ў перакладзе і падаўжэнне зычных: *збожжам*. Шырока выкарыстоўваецца памякчэнне зычнага перад наступным мяккім: *жыцьцё, касцьмі*.

Гаворачы пра «Слова», нельга абмінуць плач Яраслаўны, які ў сусветнай літаратуры знайшоў даўно адзінадушнае прызнанне як узор лірычнай паэзіі. Плач з’яўляецца адным з непаўторных прыкладаў паэтычнай сілы і мастацкай прыгажосці.

Старажытнарускі тэкст

*На Дунаи Ярославинъ гласъ слышитъ,
Зегзицею незнаема рано кычетъ:
«Полечю, – рече, – зегзицею по Дунаеви,
Омочю бобрень рукавъ въ КаялЪ рЪцЪ,
Утру князю кровавья его раны на
ЖестоцЪмъ его тЪлЪ»... [7, с. 384]*

Пераклад Я. Купалы

*Пяюць дзіды на Дунаі,
А ў Пуціўлі Яраслаўна
Безуцешнаю зязюляй
Наракае раным–рана:
«Паляту я ўдаль зязюляй
Па Дунаю за дубровы,
Памачу ў рацэ Каяле
Рукавок я свій бабровы.
І зляту да князя ў полі,
Дзе ў зялёнай лёг пасцелі,
Ды кровавья ўтру раны
На яго магутным целе»
[5, с. 273].*

Пераклад М. Гарэцкага

*Чуваць голас Яраслаўнін; *)нязнаная, зязюлькаю на рانیцы стогне:
«Палячу, кажэ, зязюлькаю па Дунаю; абмачу бабровы рукаў у Каяле-рацэ,
абатру князю кровавья раны яго на магутным целе яго» [3, с. 20].*

Распаўсюджаным з’яўляецца тлумачэнне слова «зегзіца» як «зязюля», птушка, якая сімвалізуе, паводле народных уяўленняў, сірату, удаву ці жонку, якая сумуе ў адзіноце. У рускіх гаворках, ва ўкраінскай і беларускай мовах ёсць словы, якія сугучныя слову «зегзіца» і маюць значэнне «зязюля».

М.В. Шарлемань піша: «*Зегзіца*» звычайна тлумачыцца як зязюля. Аднак варта нагадаць, што на Дзясне паміж Каропам і Ноўгарад-Северскім сяляне называлі месцамі гігічкай, зігічкай, зігічкай – чайку, па-руску пігаліцу ці чыбіса... Магчыма, у гэтым выпадку і аўтар «Слова» параўнаў Яраслаўну з той птушкай, якая здаўна на Украіне была эмблемай смутку, г.зн. з чайкай... Назвы зігічка, гігічка – гукапераймальныя, якія часткова перадаюць крык птушкі – кігі, часткова гукі, якія чуюцца пры узмахх яе крылляў у час палёту – зіг, зіг. Пра пігаліцу на Украіне гавораць, што яна «кигикаеть» – пар. «*кычетъ*» у «Слове» [2].

Сапраўды, кантэкст у плачы Яраслаўны выклікае ўяўленне пра вадзяную птушку, а не пра зязюлю – жыхарку лясоў.

У старажытным тэксце гукавы аспект цесна звязаны з фонавым аспектам. Паўтор плаўных, галоснага [a] і гука [p] перадаюць сілу, глыбіню, пяшчоту і жалобнасць гэтага ўрыўка. Гук [p] абазначае цёмна-чырвоны колер. Фонавы аспект «Плача» складаюць розныя адценні чырвонага колеру.

У.У. Колесаў слушна адзначыў, што ў аснове гэтага ўрыўка мы бачым чырвона-цёмны трывожны тон, у разрывах якога час ад часу прабліскае светлы прамень [4, с. 217].

Я. Купала зрабіў пераклад гэтай часткі «Слова», перадаўшы глыбокія сардэчныя перажыванні Яраслаўны. Плач выкананы ў стылі беларускіх народных песень жалобна – лірычнага характару.

Звяртаюць на сябе ўвагу не толькі знешне-кампазіцыйныя асаблівасці гэтай песні, але і захаванасць вобразаў, мастацкая прастата верша, музыкальнасць песні. Яна пачынаецца словамі, блізкімі да фальклорных зачынаў: «*Пяюць дзіды...*». Далей ператвараецца ў песенны паўтор-рэфрэн. Першыя два радкі прыбліжаны да старажытнага тэксту, а астатнія нанова ўведзены паэтам.

Пры перакладзе гэтай часткі «Слова» ярка праявілася літаратурнае майстэрства М. Гарэцкага. Плач скрозь насычаны пяшчотнымі, жалобнымі ноткамі, якія паказваюць глыбіню пачуццяў Яраслаўны.

Я. Купала і М. Гарэцкі шырока выкарыстоўвалі ў сваіх перакладах лексічную і граматычную сінаніміку для перадачы глыбокага зместу і стылістычных асаблівасцей старажытнага помніка.

Бясспрэчна, што Я. Купала ўважліва пазнаёміўся са старажытнарускім тэкстам твора, улічыў яго асноўныя нюансы, перадаў дух і танальнасць твора. У перакладзе ярка выявілася творчая манера пісьменніка. Кожнаму слову, кожнаму вобразу, кожнай фразе перакладчык даваў некалькі тлумачэнняў і выбіраў больш дакладныя і выразныя. Я. Купала шырока выкарыстоўваў прыёмы народнай паэтыкі, добра перадаў прыродаапісанні ў творы.

Увогуле можна адзначыць, што багаты вопыт перакладчыка, творчая інтуіцыя, глыбокае адчуванне спецыфікі народнага твора аказалі вялікі ўплыў на купалаўскі вершаваны пераклад.

М. Гарэцкі імкнуўся даць больш-менш паглыблены эстэтычны разгляд «Слова», даволі падрабязна перадаў змест твора, разгледзеў яго мастацкія вартасці, фальклорныя вытокі. Перакладчык захаваў асаблівасці мовы аўтара, стылістычны каларыт арыгінала.

Пераклады «Слова пра паход Ігара» Я. Купалы і М. Гарэцкага маюць вялікае значэнне як у творчасці аўтараў, так і для беларускай літаратуры ўвогуле.

Літаратура

1. *Булахаў М. Г.* «Слова о полку Игореве» і Беларусь. Мн., 2000. – У 2 ч.
2. *Верабей А.Л.* Беларуска-рускі паэтычны ўзаемапераклад 20–30-гадоў. Мн., 1990.
3. *Гарэцкі М.* Хрэстаматыя беларускае літаратуры. XI век. 1905. Вільна, 1922.
4. *Колесов В.В.* Свет и цвет в «Слове о полку Игореве» // «Слова о полку Игореве»: 800 лет. М., 1986. С. 215–230.
5. *Купала Я.* Збор твораў: У 7 т. Мн., 1974. Т. 5. С. 248–280.
6. *Майхровіч С.К.* Слова аб палку Ігаравым. Мн., 1968.

7. Памятники литературы Древней Руси. XIIвек. М., 1980. С. 372–387.